

ПРАКТИЧНА РОБОТА

ТЕМА. СКЛАДНІ ВИПАДКИ ПРАВОПИСУ М'ЯКОГО ЗНАКА, АПОСТРОФА

ПЛАН

1. Вживання м'якого знака.
2. Вживання апострофа.
3. Практична робота.

ЛІТЕРАТУРА

1. Пазяк О.М., Кисіль Г.Г. Українська мова і культура мовлення. – К.: Вища школа, 1995. – С. 59-62.
2. Шкурятяна Н.Г., Шевчук С.В. Сучасна українська літературна мова: Модульний курс: Навч. посіб. – К.: Вища шк., 2007. – С. 118-120.
3. Український правопис / НАН України, Ін-т мовознавства ім. О.О.Потебні; Інститут української мови. – К.: Наук. думка, 2003. – С. 8-9, 17-18.
4. Ющук І.П. Практикум з правопису української мови. – К.: Освіта, 2002. – С. 33- 38.
5. Олійник О. Українська мова: Підручник для 10-11 кл. – К.: Вікторія, 2004. – С. 115-138.
6. Ющук І.П. Українська мова. – К.: Либідь, 2004. – С. 111-113.
7. Плющ М.Я., Тихоша В.І. та ін. Українська мова: Підручник для 10 кл. загальноосвіт. навч. закл. з навч. укр. мовою: проф. рівень. – К.: Освіта, 2010. – С. 134-136.
8. Глазова О.П., Кузнецов Ю.Б. Українська мова: Підручник для 10 кл. – К.: Зодіак-ЕКО, 2010. – С. 59-63.

1. Вживання м'якого знака.

У системі приголосних сучасної української літературної мови наявне протиставлення звуків за твердістю – м'якістю. Тверді й співвідносні з ними м'які приголосні звуки позначаються на письмі однаковими буквами, м'якість звуків передається буквами *і, я, ю, є, ь* (м'яким знаком). Як зазначалося, **м'який знак** – єдина буква українського алфавіту, яка не позначає звука, а лише м'якість звука, переданого попередньою буквою. Він може вживатись у кінці слова після букв *д, т, з, с, ц, л, н*, у середині слова після цих букв і після *р*.

М'який знак **п и ш е т ь с я**:

1. У к і н ц і слова в початковій і похідній формах слова.

У початковій формі він вживається:

- ✓ в іменниках чоловічого роду: *учитель, вогонь, стілець, гедзь*;
- ✓ в іменниках жіночого роду: *зав'язь, мідь, міць, ніжність, сталь*;
- ✓ у числівниках, що називають одиниці першого й другого десятків: *п'ять, шість, дев'ять, одинадцять, шістнадцять*, а також у

числівниках *двадцять, тридцять*;

- ✓ у займенниках і прислівниках, утворених афіксом **-сь**: *щось, чийсь, котрийсь, дець, колись, кудись*;
- ✓ в інфінітиві, якщо він уживається з афіксом **-ть** (рідко): *ходить, думать, робить, стоять*.

Із м'яким знаком у кінці слова вживаються такі похідні форми змінних слів:

- ✓ родовий відмінок множини іменників жіночого роду на **-а(-я)** (*яблунь, пісень, земель*) та віддієслівних іменників середнього роду (*знань, значень*);
- ✓ орудний відмінок множинних іменників та деяких іменників жіночого роду перед закінченням **-ми**: *саньми, людьми, дітьми; слізьми*;
- ✓ дієслова в другій особі однини наказового способу (*сядь, стань, їдь*), у третій особі однини й множини теперішнього й майбутнього часу дійсного способу (*біжить, сидить, бігають, заспівають, приладнають*).

2. У с е р е д и н і слова м'який знак вживається після зазначених букв:

- ◆ перед **о**: *сьогодні, льотний, трьома, синього*;
- ◆ перед буквами, що позначають тверді приголосні звуки (*{більший, батько, сядьте*), у тому числі в прикметниках після букв **с, ц, з** перед **к**: *обухівський, кагарлицький, острозький*;
- ◆ у суфіксах з пестливим значенням: **-оньк-, -еньк-, -есеньк-, -юсіньк-** (*голубонька, гарненький, малесенький, радісінький*);
- ◆ після **л** перед буквами, що позначають м'які приголосні звуки: *рибальський, сільський, пальці, Ользі*;
- ◆ у буквосполученнях **льц, ньц, льч, ньч**, які походять від буквосполучень **льк, ньк**: *неньці, неньчин, доньці, доньчин* (від *ненька, донька*);
- ◆ після букв, що позначають м'які приголосні, перед **я, ю, є, ї**, у словах іншомовного походження: *конферансьє, рельєф, мільярд, Нью-Йорк, в ескадрильї*;
- ◆ перед буквосполученням **йо** після **л, н**: *навільйон, мільйон, сеньйор*;
- ◆ перед афіксом **-ся** після букви **т** у третій особі однини й множини дієслів дійсного й наказового способу, після інших букв у другій особі однини: *зустрічається, зупиняються, посується*;
- ◆ у другій особі множини дієслів наказового способу перед закінченням **-те**: *сядьте, порадьте*.

М'який знак **н е пишеться**:

- після букв, що позначають губні й шиплячі приголосні звуки: *стен, голуб, сімдесят, вісімсот, насип, ніч, пишеш, смієшся, ріжете*;
- після **р**, що позначає кінцевий звук слова і складу: *буквар, календар, секретар, перевірте, чотирма, Харків* (але *Горький*);
- між буквами, що позначають м'які приголосні звуки: *кузня, сьогодні, кмітливість, сніжинка, весняний* (але *різьбяр, тьмяний* і в похідних від них);

- після **н** перед буквами, якими позначаються шиплячі приголосні (*тонший, менший, кінчик, банчик*), та перед суфіксами **-ськ-, -ств-**: *велетенський, панський, слов'янство, опікунство*;
- у буквосполученнях **лц, ни, лч, нч**, що походять із **лк, нк**: *Маринці, Маринчин, Галинці, Галинчин*;
- між буквами, що позначають подовжені м'які приголосні: *приладдя, відкриття, лється, сіллю, нічю*;
- після букви **л** у суфіксах **-алн-, -илн-**: *держално, ціпильно* (але пестливі форми: *держальце, пужальце*);
- у прізвищах після букв **д, т, н** перед суфіксами **-чук, -ченк-, -чишин**: *Радчук, Радченко, Мітченко, Гринчишин* (після букви **л** перед цими суфіксами м'який знак пишеться: *Михальчук, Михальченко*);
- на межі частин складних числівників: *п'ятнадцять, шістдесят, дев'ятсот*;
- після букви **ц** у звуконаслідувальних словах (*бац, клац*) та в іменниках іншомовного походження (*абзац, шприц, матрац*).

2. Вживання апострофа.

Апостроф – це графічний знак, що вживається в українському письмі для позначення роздільної вимови попередніх твердих приголосних і наступних звукосполучень [йа], [йу], [йе], [йі]. Ці звукосполучення позначаються на письмі буквами **я, ю, є, ї** – саме перед цими буквами (і тільки перед ними в українських словах і більшості іншомовних слів) вживається апостроф. Він може бути у корені слова (*м'ята, дев'ять*), на межі префікса й кореня (*роз'їзд, без'ядерний*), кореня й суфікса (*голуб'ята, пір'їна*), частин складного слова (*двох'ярусний*).

Отже, апостроф **п и ш е т ь с я** перед буквами **я, ю, є, ї** після:

1) букв **б, п, в, м, ф**, які позначають на письмі тверді губні приголосні звуки: *м'який, в'юн, верф'ю, в'ється, солов'ї*. Він зберігається і в похідних словах, у тому числі й префіксованих (*в'язати – в'язанка, розв'язаний; м'який – м'якенький, пом'якувати, розм'яклий*) та за умови вживання перед названими буквами літери **р** (*верб'я*);

2) букви **р**, що позначає твердий звук [р] у кінці складу: *подвір'я, матір'ю, на узгір'ї*;

3) букви **к** у слові *Лук'ян* та похідних від нього словах: *Лук'янович, Лук'янов, Лук'янівка, Лук'янчук, Лук'яненко, Лук'янченко*;

4) префікса, що закінчується буквою на позначення твердого приголосного звука: *з'їхати, об'єднання, під'яремний, роз'яснити, між'яр'я*;

5) букви, що позначає твердий приголосний звук попередньої частини складних слів: *напів'ява, дит'ясла*.

Апостроф **н е п и ш е т ь с я** перед буквами **я, ю, є**:

1) після букв **б, п, в, м, ф**, що позначають пом'якшені губні приголосні, а наступні букви **я, ю, є** – один звук [а], [у], [є] і м'якість попереднього приголосного: *бязь, Вєтров, мюзикл*;

2) після букв **б, п, в, м, ф**, перед якими наявна інша буква, крім **р**, на

позначення приголосного звука, що не належить до префікса: *свято, священний, цвях, духмяний* (але: *верб'я, розв'язати, розм'який*);

3) після букви *р*, що вживається на початку чи в середині складу і позначає звук [р']: *рясний, ряжанка, рюмсати, крючок*;

4) після букв *б, п, в, м, ф, р* перед буквосполученням *йо*: *Воробйов, серйозний*.

3. Практична робота.

1. Запишіть слова в дві колонки: 1) ті, у які вставили м'який знак; 2) ті, які пишуться без м'якого знака.

Кавказ..кий, тюр..ма, астрахан..ський, різ..бяр, арал..ський, камін..чик, ремін..чик, щіл..ний, емул..сія, мален..кий, електропаял..ник, астрахан..ці, щонаймен..ший, нян..чити, економіч..ний, шахтарс..кий, емал..ований.

Ключ. З перших букв прочитаєте крилатий вислів.

2. Запишіть слова в дві колонки: 1) ті, у які вставили апостроф; 2) ті, які пишуться без апострофа.

1. Дев...ятсот, серм..яга, хутор..янин, зв...язок, духм..яне, пор..ядок, бур..ян, без..язики, тьм..яно, цв..ях, присв..ята, реп..ях, п..тдесят, з..ясовано, Солов..йов.

2. Медв..яний, п..ятсот, арф..яр, посер..йознішав, дзв..якнути, розв..язано, помор..янин, св..ято, сузір..я, Харків..янин, вар..яг, від..їзд, різьб..яр, мавп..яча, роз..ятрити, при..їзд.

Ключ. З останніх букв прочитаєте назви віршів: 1) В. Сосюри; 2) М. Рильського.

3. Прочитайте текст, назвіть м'які звуки. Перепишіть, підкресліть букви, що позначають м'які приголосні звуки прямою лінією, а ті, що позначають їх м'якість, – хвилястою; двома лініями підкресліть букви, що позначають м'які звуки, які зумовлені асиміляцією.

Розвиток конституційних положень щодо прав людини і громадянина здійснюється в законах України, зокрема, про власність, підприємництво, свободу совісті та релігійні організації, про статус суддів, прокуратуру, адвокатуру та інших.

Верховенство закону, зміцнення його авторитету досягається шляхом поліпшення якості законів, удосконалення законодавчого процесу.

Крім прав і свобод людини, в законах повинні бути визначені також права нації, національностей, народу. Прикладом виконання цієї вимоги можна назвати Закон України «Про національні меншини в Україні», який прийнято з метою гарантування національним меншинам права на вільний розвиток.

4. Прочитайте, запишіть групами слова за правилами вживання – невживання м'якого знака. Поясніть свій поділ.

Гравець, чуйність, участь, суміш, будівельник, заводський, рибальський, український, начальник, камінь, запорізький, львівський, уманський, учительський, кавказький, Донецьк, держално, приятель, відріж, Харків, українець, цивільний, на сходинці, у хатинці, дівчинці, неньці, ковзкий, майбутнє, зменшення, пишеш, календар, ескадрилья, павільйон, секретар, зустрічаються, мільйон, Донченко, помиляєшся, сімсот, вісім, дев'ять, сьомого, утрьох, гіркий, чотирма.

5. За поданими зразками утворіть і запишіть різні форми слів, з'ясуйте вживання чи невживання у них м'якого знака.

Земля – *земель*; будівля, пісня, їдальня, штольня, шабля;
об'єднання – *об'єднань*; значення, приладдя, приміщення, управління, відкриття, рішення, спостереження, знаряддя, засідання, твердження;
діти – *дітьми*; люди, чоботи, ворота, гроші, сани, вила;
читати – *читаєш, читають*; писати, зупинятися, здержувати, підбирати, вираховувати;
круча – *круч*; груша, каша, вежа, межа, тисяча;
кликати – *клич, кличте*; вірити, ознайомити, визволити, присунутися, відрізати, прокинутися, морочитися, зважитися.

6. Запишіть слова і поясніть вживання м'якого знака.

Менший, захочуються, мільйонер, мільярдер, сьомий, відмір, поліський, складається, кількість, насип, у кінці, уральський, облицювальний, луганський, серйозний, вінницький, бібліотекар, харківський, ательє, рельєф, Радченко, Михальченко, Панченко, соломинка, компаньйонці, голівоньці, степ, дев'ятсот, сім, сімсот, льотчик, профіль, стоїш, сеньйор, курйозний, до нього, батальйон, синьоокий, олівець, оголошень, двадцятьма, тисяч, зустріч, річ.

7. Перепишіть, вставляючи замість крапок, де потрібно, м'який знак. Поділіть слова на дві групи: з м'яким знаком і без нього; сформулюйте правила вживання – невживання м'якого знака.

Змен..шення, майбут..нє, надаєт..ся, звітуєш.., павіл..йон, міл..ярдер, зовнішн..економічний, бібліотекар.., Сибір.., запорожец.., юнац..кий, пил..ніс..т.., виконуєт..ся, виконавец.., карпатс..ький, Закарпат..тя, тисяч.., ніч.., вс..ого, сотен.., чотир..ох, поліс..кий, Натал..ці, Пет..ченко, Фед..чук, учител..с..кий, урал..с..кий, іспан..с..кий, луган..с..кий, відправ..те, сім..сот, шіст..десят, ознайомиш..ся, сер..йозний, товарис..кий, суміш.., кін..чик, різ..бяр, близ..ко, компан..йон, л..отчик, пол..овий, кур..йозний.

8. Прочитайте слова, з'ясуйте, чи за одним правилом вживається апостроф у словах кожної групи. За яким саме?

Зобов'язання, в'язень, торф'яний, м'який, сім'я, дріб'язковий, пів'яблука, п'ятниця; кар'єра, кур'єр, ар'єргард; з'ясований, об'єднання, від'ємний,

пред'явлення, з'юрбитися, між'ядерний; Лук'ян, Лук'янович, Лук'яненко, Лук'янівка; двох'ярусний, дит'ясла, напів'ява.

9. Запишіть слова групами за правилами вживання – невживання апострофа. Кожну групу доповнити трьома прикладами, дібраними самостійно.

Кар'ерист, з'явитися, зв'язківець, безправ'я, бюджет, об'єднаний, об'єктивний, об'ємний, духмяний, матір'ю, зім'яти, пом'якшуючи, Муравйов, Дем'яненко, святкувати, кур'єрський, ув'язнений, Помяловський, п'єдестал, багатослів'я, курйозний, без'ядерний, різьбяр, цвях, сім'янин, міжбрів'я, обв'язувальний, м'яз, сузір'я, пред'явник, дріб'язковість, від'ємний, ескадрилья, пам'ять, пред'явницький, з'ясований, харків'янин, різдвяний.

10. Перепишіть слова, поставте, де потрібно, апостроф; з'ясуйте, чому в деяких словах він не пишеться.

Обов'язки, об'їжджати, б'юлетень, зв'язок, св'ято, роз'яснення, легковір'я, сер'йозний, Мурав'йов, об'єднаний, кур'єр, пор'ядок, ув'язнений, фельд'єгер, прип'ятський, передз'їздівський, верф'ю, Прокоф'єв, Дем'янчук, Лук'янчук, Лук'янівка, к'ювет, об'єм, між'яр'я, пів'ящика, возз'єднаний, пам'ятник.

11. Доберіть і запишіть до поданих слів такі споріднені, в яких вживався б апостроф.

Гора, двір, хлопець, дерево, соловей, камінь, солома, трава, єднати, язик, їздити, явитися.

12. З'ясуйте, чому одні слова пишуться з апострофом, інші без апострофа.

Сузір'я і серйозний, відв'язати і відсвяткувати, святковий і зв'язковий, в'ялий і Вятка, п'ятниця і Пятницький, буря і бур'ян, Мар'яна і морянка, тьмяний і м'який.

13. Згадайте і запишіть слова з апострофом, що вживаються у термінах різних навчальних дисциплін, що вивчаються на курсі.

14. Перепишіть текст, вставте замість крапок, де потрібно, м'який знак або апостроф.

І. Новонароджена дитина повинна бути зареєстрована в органах рагсу. Така реєстрація пов'язана з присвоєн..ням дитині імені, тобто є реалізацією її права на ім..я – це право передбачене Конституцією України.

Ім..я громадян України на с..огод..ні складається з тр..ох елементів: власного імені, по бат..кові та прізвища, тобто родового імені, під яким дана сім..я відома у суспільстві.

Бат..ки зобов..язані зареєструвати дитину негайно.

Бат..ки мають.. право вибрати дитині буд..-яке ім..я, але при ц..ому все ж

варто не забувати народні традиції, враховувати співзвучність імені з прізвищем та по бат.кові. Закон не забороняє називати дітей подвійними іменами.

Прізвище дитини визначається за прізвищем бат.ків. Якщо бат.ки мають різні прізвища, прізвище дитини визначається за згодою батьків. При відсутності такої згоди спір вирішується органом опіки та піклування.

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

1. Якими буквами передають на письмі м'якість приголосних звуків? Наведіть приклади.
2. Після яких букв ставлять м'який знак? Наведіть приклади.
3. Після яких букв м'який знак не ставлять? Наведіть приклади.
4. Відповідно до якого правила м'який знак не ставлять у словах *кінчик, менший, банщик*?
5. Як переконатися в тому, що в словах *Маринчин, Маринці* м'який знак писати не потрібно?
6. У яких випадках вживаються буквосполучення *йо, ьо*? Які звуки вони позначають? Наведіть приклади.
7. Що позначає на письмі апостроф? Чому апостроф не вживається на початку слова або в кінці слова?
8. Перед якими буквами ставлять апостроф? Після яких букв? Наведіть приклади.
9. За яким правилом ставлять апостроф у словах *з'юрмитися, під'язичний*?
10. Чому не ставиться апостроф після букви **р** у словах *повітря, рясний*?
11. У яких словах апостроф ставиться після букви **к**?
12. Підготуйте вікторину «Вживання м'якого знака».
13. Складіть конспект статті «Апостроф» з енциклопедії «Українська мова».
14. Складіть тестові завдання, які б перевіряли вживання м'якого знака і апострофа.